

4. KGAOLO YA BONE

4.1 KGOLO LE TŠWETŠOPELE YA DITAODIŠO-SENGWALO TŠA SEISIMANE

4.2 MATSENO

Mo kgaolong ye go yo lebeletwa kgolo le tšwetšopele ya ditaodišosengwalo tša Maisimane go ya ka fao di tšweleditšwego ke bangwadi ba ditaodišosengwalo tša Seisimane le ka mokgwa woo di hueditšwego ke tša Mafora ka gona ge ba seno betla lereo le la taodišo. Ditaodišosengwalo di tla hlalošwa gomme gwa lebeletwa le mehutana yeo e gogilego šedi ya bangwadi ba ditaodišosengwalo tša Seisimane ge ba ngwala ditaodišosengwalo.

4.3 DITAODIŠOSENWALO TŠA SEISIMANE

Bjalo ka ge Montaigne a ile a thoma go diriša lereo le la taodišo mo mohuteng wo wa sengwalo, go yo lekolwa ka fao bangwadi ba taodišosengwalo ya Seisimane ba bilego le khuetšo mo kgaolong le tšwetšopeleng ya taodišosengwalo ka kakaretšo, gagologolo taodišosengwalo ya Seisimane.

Go ya ka Dobrée (1946:7) ditaodišosengwalo di thomile go ngwalwa go tloga bogologolo mo ngwagakgolong wa bobedi pele ga Kriste. Ditaodišosengwalo tšeo tša bogologolo ke tšeo di ngwadilwego ke

mongwadi wa ditaodišosengwalo wa mathomo, e lego Lucian. Mediro yeo ya Lucian e tšweditšwe pele ke Montaigne ge a gatiša ditaodišosengwalo tšeo a go di ngwala ka 1580. Ke yona nako yeo Montaigne a thomilego go diriša lereo le la taodišosengwalo gore ke *essai*. Ke ka fao mohuta wo wa sengwalo o sa bitšwago gore ke 'essay' le lehono.

Mediro ya Lucian e fetoletšwe polelong ya Seisimane ka tšhoganetšo. E tlile ya re ka 1600 ge William Cornwallis a gatiša a bile a phatlalatša kgoboketšo ya gagwe ya ditaodišosengwalo a tloge, a ipolela gore o itebantše le morero wa go nyakišiša ditaodišosengwalo. Dobrée (1946:8) ge a hlatsela polelo ya Cornwallis o re:

*I write therefore for myself, and myself
profits from my writing.*

Ka morago a lemoga gore ditaodišosengwalo tše a nyakago go ngwala ka ga tšona ke tša mohutana wa ditaodišokgopodišišo.

Bacon (1561-1626), yo a phetšego nakong ya boLord Verulam, e be e le rafilosofi wa go tuma gape ebile e le mokhanseliri, go feta moo a tumile kudu lefaseng ka bophara go feta ditaodišosengwalo tša gagwe. O be a ngwala ditaodišosengwalo tša batho fela ka kakaretšo. Ka ge a be a na le filosofi ditaodišosengwalo tša gagwe, go be go

foka kudu moya woo wa filosofi, le ge a be a leka ka maatla go di tswaka ka saense. Go tuma moo ga gagwe go dirile gore ditaodišosengwalo tšeo a di ngwadilego, di amogelwe bjalo ka tše di tumilego. Tumo ya ditaodišosengwalo tšeo tša gagwe e be e napile e hlohleletšwa ke gore o be a sa ngwale ditaodišosengwalo tšeo di amago bophelo bja gagwe fela, eupša di be di efa seswantšho sa bophelo ka kakaretšo.

Ge Bacon a tšweletša kgoboketšo ya ditaodišosengwalo tša gagwe tša mathomo ka 1597, o tšweleditše phapano ye bohlokwa magareng ga ditaodišosengwalo tša bangwadi ba peleng le tša gagwe. O laeditše gore go na le ditabatabana tšeo a bego a dutše a di boloka bophelong bja gagwe, gomme a tswaka ka tša go tšwa Bibeleng. O ngwadile ka tlase ga khuetšo ya bangwadi ba Selatini boCicero, gagolo Seneca. Mo ditaodišosengwalo tšeo, boyena bja gagwe bo be bo sa tšwelele gabotse. Di bontšha a hlobaetšwa ke ditaba tšeo di amago motho yo mongwe e sego yena ka noši. O kgolwa seo a ngwalago ka sona. Mmadi ge a bala ditaodišosengwalo tšeo di kwagala e le tša filosofi, tšeo di nepišago tsebo ya dirutegi tša boitemogelo bjo bo nabilego ka tša bophelo ka kakaretšo. Ke moo go tšwelelago taodišokgopodišišo.

Kgoboketšo yeo ya gagwe ya mathomo, o tlile a e oketša kgoboketšong ya go e hlatlama ka 1612. Kgoboketšo ya gagwe ya mafelelo ya ditaodišosengwalo tše 58, e gatišitšwe ka 1625. Ge go

lekolwa ditaodišosengwalo tšeo tša gagwe ka tshwanelo, go tla lemogwa gore di be di ama bophelo bja motho wa mehleng, ka gobane o be a bolela ka ga merero ya go kgahla motho wa mehleng. Nnete ke gore o be a ngwala ditaodišosengwalo tša filosofi, fela ka gare ga tšona, o be a di oketša le ka tebelelo ya saense ka go akaretša merero ya letšatši ka letšatši go akaretšwa le maikutlo a mehleng. Maikemišetšo a gagwe go ya ka Dobrée (1946:11) e be e le *'to pass from theological and philosophical truth of civil business'*. Ke go re, o be a ngwala ka se nna le wena re se dirago. Ka go realo, mongwalelo wa gagwe ke wo o nolofetšego. Go ka thwe, Bacon o be a ngwala ka ga boitemogelo bja gagwe ka go tšweletša maikutlo a gagwe ka ditaodišosengwalo tše a bego a di ngwala. Ditaodišosengwalo tšeo a bego a di ngwala, gagolo di be di theilwe godimo ga lehu, nnete, tumo le bohlae.

Mongwadi yo mongwe wa ditaodišosengwalo yo a ilego a kgahlwa ke ditaodišosengwalo tša Bacon ke Breton (1548-1625). Go dingwalo tšeo a di ngwadilego go bile ditaodišosengwalo tša go itiša go swana le ditaodišosengwalo tša go bitšwa *Fantastics* (1626), tšeo di bego di hlaloša dihla tša ngwaga, dikgwedi le diiri tša letšatši. Go iša pele Breton, o be a sa ngwale diponagalo tšeo tša ngwaga ka go di arogantšha bjalo ka ge nke ga se selo se tee.

Go ya pele Breton o tšweleditše sebopego se sengwe gape se bohlokwa mo go ditaodišosengwalo tša Maisimane sa go bitšwa ‘*character*’. Sebopego seo se thomile go dirišwa mo historing ya dingwalo tša Maisimane ke Theophratus, yo a phetšego mengwaga ye makgolo a mararo pele ga Kriste. Mokgwa wo wa go ngwala wa go bitšwa ‘*character*’ o ile wa tuma kudu mo mathomong a ngwagakgolong wa bolesomešupa.

Mokgwa woo o be o sa dirišwe ke balaodiši fela, eupša le bareti le bangwadi ba diterama ba ile ba o diriša, mohlala, *Overbery, Characters*, (1614) ya go ngwalwa ke Overbery Webster le ba bangwe. Eupša kgoboketšo ya ditaodišosengwalo ya mohuta woo, ke ya go ngwalwa ke Earle (1601-1665). Morago ga moo Bišopo wa Worcester, yoo morago wa go ba wa Salisbury a gatiša ditaodišosengwalo tša mohuta wo tša go bitšwa ‘*Micro-cosmography, or a Piece of the World Discovered*’ ka 1628. Mokgwa wo wa go ngwala ditaodišosengwalo o ile wa tšwela pele go tuma kudu bongwading bja ditaodišosengwalo tša Maisimane.

Moragonyana mo seripagareng sa ngwagakgolo wa lesomešupa, go tšweletše dielemente tše dingwe tša sebopego se se phethagetšego sa taodišosengwalo se se lebanego le nolofatšo, mabobo, boleta le lerato le tlwaelego. Godimo ga moo mmimo le wona o kgathile tema ye bohlokwa thulaganyong ya taodišosengwalo, bjalo ka

ditaodišosengwalo tša Cowley (1618-1667) le tša Temple (1628-1699).

Cowley o ngwadile taodišosengwalo ya go bitšwa *Several Discourses by Way of Essays* ka 1668. Taodišosengwalo yeo ke ye nngwe ya ditaodišosengwalo tša kgale ya go ngwalwa ka ditemanatheto, le go rungwa ka theto. Ditaodišosengwalo tše tša Cowley di ile tša thoma go tuma gape go swana le tša Montaigne le tša Bacon. Ditaodišosengwalo tše di be di sa akanye ka gobane di amana le bomotho ka gore di bolela, go ya ka Dobrée (1946:15), ka ga *‘Essay of Myself’*. Ditaodišosengwalo tše tša gagwe di be di sa hlohle goba gona go ngangišana le mmadi eupša di be di goga kgahlego ya mmadi go dumelelana le yena Cowley (Dobrée, 1946:16).

Go tloga ka ngwagakgolo wa lesomešupa, ditaodišosengwalo di be di bonwa bjalo ka morero wa saekholotši, ka gobane motho o be a itekola le go ipona bjalo ka karolo ya lefase. Ka ngwagakgolo wa lesomeseswai motho a bona o ka re o kgonne go rarolla mathata a a lebanego le saekholotši, ka fao a thoma go ikamanya le merero ya sebopiwa sa leago. Ke go re, o ka re ditaodišosengwalo tša ngwagakgolo wa lesomeseswai di thoma go tšweletša diponagalo tša taodišosengwalo ya sebjale. Ke gona moo bangwadi ba ditaodišosengwalo ba paka yeo ba thomilego go fapana le ba paka ye

e fetilego. Ditaodišosengwalo tša bona di swana le tša rena tša lehono.

Mokgwa wo wa go ngwala ditaodišosengwalo o bile le khuetšo ye maatla go bangwadi ba go swana le Joseph Addison (1672-1719) le Richard Steele (1672-1729). Bangwadi ba ba ditaodišosengwalo ba ile ba kopanya dielemente ka moka tša ditaodišosengwalo, tšeo tša go tšweletšwa ke bangwadi ba peleng go bopa taodišosengwalo. Go iša pele, ba ile ba adima dipharologantšho tše dingwe tša ditaodišosengwalo tša go dirišwa ke bangwadi ba dijenale le dikuranta. Ka maitekelo a balaodiši ba, go lemogilwe maitshwaro a motho ka botlalo bjalo ka sebopiwa se se hlabologilego. Ke ka fao Dobrée (1946:22) a rego:

*And after all, the prose is first-rate
prose of its kind, the ideal a civilised
ideal-even a little too civilised: ...*

The Spectator (Dobrée, 1946:22) e tiiša taba ye e bolelwago ke Dobrée ka godimo ka go re:

*There are many more shining qualities
in the mind of man, but there is none so
useful as discretion; it is this indeed*

which gives value to all the rest, which sets them at work in their proper times and places, and turns them to the advantage of the person who is possessed of them. Without it learning is pedantry, and wit impertinence; the best parts only qualify a man to be sprightly in error, and active to his own prejudice.

Go ya ka Walker (1915:99) go tlo lemogwa gore Steele le Addison ba ithutile mokgwa wa go ngwala ditaodišosengwalo go tšwa go Daniel Defoe. Walker o iša pele ka go re Defoe (Walker, 1915:100) ke mongwadi wa dikuranta yo le yena a ngwadilego ditaodišosengwalo tša dikgatišobaka. Mediro ya gagwe e hlalošwa ka botlalo mo go ketapele ya volumu ya gagwe ya bošeswai ya *Review* (Dobrée, 1946:19).

I have gone through a life of wonders, and am the subject of a vast variety of providence; I have been fed more by miracle than Elija, when the ravens were his purveyors; I have sometimes ago summ'd up the scenes of my life in

*this distich: No man has tasted
differing fortunes more, And thirteen
times I have been rich and poor. In the
school of affliction I have learnt more
philosophy than at the academy, and
more divinity than from the pulpit:...*

Tše ka moka di hlaloša a mangwe a mathata a bophelo bja Defoe. Minto (Walker, 1915:100-101) yena o mo hlaloša ka go re:

*(He) was a great, a truly great liar,
perhaps the greatest liar that ever
lived, ...*

O gatelela gore o hlaloša ditaodišosengwalo tša gagwe go phala le ka fao a hlalošago kanegelophelo ya gagwe. Ka lehlakoreng le lengwe Lee (1912:15) yena o hlaloša Defoe bjalo ka ‘... *most truly consistent of English author*’ ka lehlakoreng la bongwadi bja ditaodišosengwalo. Bongwadi bja gagwe bo sekametše ka lehlakoreng la politiki le la dikuranta, bjalo ka sengwalo sa *Review of the Affairs of France* (Walker, 1915:101). Go ya ka Lee (1912:24) Defoe o ngwadile ditaodišosengwalo tša go tuma tše masomeseswai.

Mongwadi yo mongwe wa go tuma wa ditaodišosengwalo, wa ngwagakgolo wa bolesomesenyane, go ya ka Walker (1915:166-171), ke Leigh Hunt. Hunt o phetše mengwageng ya magareng ga 1784-1859. Nakong ya gagwe le yena o be a tumile kudu ka mediro ya bongwadi bja ditaodišosengwalo mo historing ya dingwalo tša Seisimane. O bile le tšhušumetšo ye kgolo kudu go bangwadi ba go mo latela. Dickens (Dobrée, 1946:29) go bonala a ile a ngwala ka ga gagwe ge a hlaloša moanegwa, Harrold Skimpole, le ge a gana gore o dirile bjalo. Eupša Macaulay (Walker, 1915:167) yo a bego a tseba bophelo bja Hunt gabotse, o makatšwa ke go gana fao ga Dickens. Go iša pele, Hunt, o ngwadile dikgatišobaka tše mmalwa mo go *'The New Monthly Magazine* (Dobrée, 1946:29). Ge go ka balwa *Men, Women and Books* (Walker, 1915::20) , *A Far of the Honey from Mount Hybla* (Walker, 1915:169) le *Imagination and Fantasy*' (Walker, 1915:169) go tlo lemogwa bokgoni bja Hunt.

Go ya ka Dobrée (1946:22), Johnson (1709-1784) ke mongwadi yo mongwe wa go tuma mo dingwalong tša Seisimane:

Dr Samuel Johnson (1709-1784) was, as we all know, a more portentous figure: he was the Grand Cham of literature, and he didn't persuade you; he just told me. There was no arguing

with him. But he did it in such a bluff way, appealing to you as the sensible fellow that you really are, that nobody could take offence. He is never the 'superior person' that Addison was: he never talks down to you.

Se se bolelwago ke Johnson ke gore le ge mmadi a sa kwane le se se laodišwago ke yena, fela o laodiša ditiragalo ka tsela ya go kgodiša. Ke ka fao a bonalago o ka re o bohlae go fetiša mmadi. O diriša mantšu le mafoko ka tsela yeo e dirago gore mmadi a hlohleletšege go amogela se a se bolelago. Ditaodišosengwalo tša kuranta tše kaonekaone tše a di ngwadilego ke *The Rambler, The Idler (1709-1784), Adventure* le *Gentleman's Magazine* (Dobrée, 1946:22)

Johnson o dirišitše mekgwa ya Addison ge a be a ngwala ditaodišosengwalo. Go tšwela pele o dirišitše melaetša ya ditaodišosengwalo tša Addison bjalo ka boitshwaro, sedumedi, tshekatsheko, bjalobjalo. Ga a rere kgotlelano le kwešišano, eupša o di tšweletša ka tsela ye e amogelegago ka ntle le go diriša tšhegišo.

Williams (1957:68) o hlaloša gore Oliver Goldsmith ke yo mongwe gape wa bangwadi ba ditaodišosengwalo tša Seisimane. E be e le mogwera yo mogolo wa Johnson. O ngwadile ditaodišosengwalo ka

mongwalelo wa go fapana le wa Johnson. O ngwadile ditaodišosengwalo tše ntši ka gare ga dikgatišobaka. Ditaodišosengwalo tše a di ngwadilego ke *The Bee*, (*British Magazine, October, November 1959*), *Public Ledger* ya go tšwelela mo go *Chinese Letters*, ya go gatišwa ka 1762 bjalo ka *The Citizen of the World*.

4.4 KAKARETŠO

Go sa na le bangwadi ba bangwe ba bantši ba ditaodišosengwalo tša Seisimane ba go swana le Swift (1667-1745), Lamb (1775-1834), Hazlitte (1778-1830), Lucas (1868-), bjalobjalo, ba ba kgathilego tema ye bohlokwa mo bongwading bja ditaodišosengwalo tša Seisimane. Maikemišetšo a nyakišišo ye ga se go ngwala ka ga histori ya ditaodišosengwalo tša bangwadi bao ka moka ka gobane bao ba hlalošitšwego ba tlo emela bao ba bangwe. Nepokgolo ke go tšweletša khuetšo ya sebopego le mehutana ya ditaodišosengwalo tša Seisimane mo ditaodišongsengwalo tša Sepedi.